

Költözés és búcsú

Le rúzs et le noir

Svetlana Boym emlékének

Tumultuózus, igen, tumultuózus nyár volt 2015 nyara. Háborgó, zendülő, viharos, zavarodott nyár, melyben a rend hiánya tombolt. Csak az időjárás bizonyult rezzenetlennek, csak az tartott ki eszelős elszántsággal a nyár eleje óta uralkodó légköri viszonyok mellett. A forráság minden addigi rekordot megdöntött, a negyven fokhoz közelítő júliusi és augusztusi mérésekkel Európában egyértelműen meteorológiai történelmet írtunk. A tompán szétterülő hőség éppen csak annyira bénította meg értelmünk működőképességét, hogy túl későn vegyük észre azt, ami egyébként nyilvánvaló volt: hogy az időjárástól függetlenül is éppen történelmet írunk. Pedig az ország déli határánál beáradó menekültek tömege, *tumultusa*, majd a városunk szívében álló pályaudvar tereiben szorongó népes családok, a szinte mindenüktől megfosztott, végsőkig elkeseredett, elcsigázott emberek gyülekezete elég egyértelműen figyelmeztetett bennünket arra, hogy itt és most idő van, sorsdöntő események ideje. A bénult várost és az országot hátrahagyva ránk is várt egy út, amely azonban nem a menekülés, hanem a visszatérés – az emlékezéshez, a hiányhoz, a tények kérlelhetetlen szigorához való kényszerű, állandó visszatérés útjának bizonyult.

Vákumozott plüssállatok

Augusztus 3-án felpakoltuk az autót, és útnak indultunk Berlin felé. Helykímélő cselhez folyamodva, a gyerek plüssállatait porszívóval vákumozott plasztikzacskókba csomagoltuk, amelyekben még a legtestesebb példányok is megadóan kétdimenzióssá lapultak.

Megérkezéskor, a zacskókból kivéve, lassan visszanyerték eredeti térfogatukat, fokozatosan visszatért beléjük a szufla. Először Zserbó, az óriásbagoly tért magához, aztán Doktor Czuki-Czukkermann, a hangyászsi, végül Menyus, a menyét, Pöpe, a papagáj és mind a többiek, az egész népes kompánia. Minden egyes darab csodálatos feltámadását a gyerek örömtánca fogadta, barátai megmenekültek, túljártunk Archimédész vagy kicsoda eszén. A megérkezésünk másnapján érkező halálhír bennünket is hasonlóan kétdimenzióssá lapított, ugyanakkor reményünk sem lehetett arra, hogy valaha is visszanyerjük eredeti formánkat. Az emlékezet, még ha eleven is, óhatatlanul laposabb a jelenlét tumultuózus természeténél, a zajos, konfúz, rendetlen, de az érzékek révén mégis koherens jelenléténél, amire egyetlen megfelelő szó van: az illető neve. A név, amelyet az egyetlen lényt jelöli, aki tulajdonságainak halmazát képezi:

a hangját, a járását, az észjárása színes szövedékét, a félelmeit, a vágyait, a teste árulásait, az álmait és a magányát. A neve köre írt üzenet, tengerhullámok lenyomata prehistorikus geológiai rétegeken.

Saját életünkben a történelem előtti idők azokat az időket jelenti, amikor az élet még nem válik történetté, történelemmé. Ami elmesélhető, az menthetetlenül kétdimenzióssá válik, akár milyen életszerű és friss is a mese. A szagok, az illatok egy-egy nyakláncon, zakón még egy darabig érezhetők, őrizgetjük, szagolgatjuk, aztán ezek is fokozatosan átveszik saját illatunkat, ahogy a hangja emléke is egyre halványul, míg bele nem olvad saját, belső hangunkba, mint egy folyó vize a deltába.

A Spree a Havelbe, a Havel az Elbába, az Elba pedig az Északi tengerbe (fölfelé!) folyik, aztán az északi vizek összekeverednek a déli vizekkel, mi pedig mindnyájan a vizek összességével. Együtt leszünk, na. Ezt mormolom a Monbijou hídon állva, amelyről egy szál virágot a vízbe hajtok az emlékére. A virág egyszercsak a híd alatt elhúzó hajó dekkjén landol, ez szíven üt, hiba került a gépezetbe, de aztán felismerem a hibában az értéket, és kivágom magam: így hamarabb célhoz ér. Hiszen S. éppen a hibákból, a technikai és történelmi gikszerék epifániáiból épített elméletet – és életet –, mely szerint a váratlan hibák, a kisiklások megnyitják az utat más megoldások, más verziók, más lehetőségek felé, mely jelenséget az *off* idejével jelölte. Nem *post-*, *anti-*, *neo-*, *trans-* vagy *sub-*, hanem *off*. Az epifánia pillanata – így S. – egy időn kívüli idővel ajándékoz meg bennünket (*time out of time*), melynek értéke felbecsülhetetlen. S noha ő az *off* fogalmával a modernitás létre nem jött, potenciális eseményeit, ki nem bontakozott, ki nem aknázott, de lehetséges folyamatait, leágazásait vizsgálta (*off-modern*), a fogalom az élet jelenségeinek vizsgálatára, a *mi lett volna, ha* forgatókönyvének elképzelésére és a szüntelen kísérletezés szükségességének hangsúlyozására éppúgy alkalmas.¹ Az *off* mozgását, írja S. szeretett Sklovszkija nyomán, leginkább a ló sakkfigurájának laterálisan haladó mozgása jellemzi.² Az élet par excellence *off* pillanata, technikai és történelmi *hibája* (*fatal error*)ja persze nem más, mint maga a halál, s még inkább a váratlan, korai halál. („*Off* is about life caught unawares.”) Ezt már nem ő, hanem én mondom, az események fényében. Az események sötétjében. (*rúzs*)

A Spree a Havelbe, a Havel az Elbába, az Elba pedig az Északi tengerbe folyik, és onnan már csak egy ugrás Szentpétervár, *Pityerburg* (ironikus, mély hangja ilyenkor meglágyul), amelyet a nyolcvanas évek elején, alig tizennyolc évesen

hátrahagyott. Hátra, de nem ott. Mert minden, amit később írt, minden, amit gondolt, minden csillámló ötlete ott, abban a városban fogant, hogy aztán már egy számára új, idegen világban valósítsa meg azokat. Legismertebb műve, *A nosztalgia jövője*, amellyel neve egyfajta védjegy lett szerete a világban, az emigrációs lét, a száműzetés és a történelmi emlékezet szerteágazó ösvényeit, lehetőségeit kutatja.³ Saját fogalmaival: a *reflektív nosztalgia* lehetőségeit, amely képes megfelelő kritikai távolságot teremteni a nosztalgia tárgya és az emlékező ideje között, a *restauratív nosztalgia* pállott, történelmietlen, ugyanakkor veszélyesen ragadós példájával szemben. „Kritik ist eine Sache des rechten Abstands,” ahogy Benjamin, S. gondolatvilágának egyik fontos forrása is írja.⁴ Valójában persze, már itt is az *off* gondolata foglalkoztatta, hogy mi történik, mi történhet, ha egy sors, egy élet vagy a történelem kiárad megszókt medréből, és mellékágakat hoz létre, amelyek új, ismeretlen vidékeken folytatják útjukat. A magunk részéről, most egy évig Berlin ez a mellékág – nem éppen ismeretlen vidék, de új csillagzat alatt. Bármi megtörténhet.⁵

A pruhonicei kastély parkja és a *mi lett volna, ha* örök kérdése

Útközben egy éjszakára megállunk Prágán kívül, és órákig sétálunk a pruhonicei kastély angol-parkjában. Egy lenyűgözően kialakított, mérnöki tökélyvel megtervezett konstrukció, amely azonban természetesnek mutatja magát, a természet természetességét performálja. A parkot behálózó, kanyargós, borgesí utak közül találomra választjuk egyiket-másikat, s választásaink nem könnyítik meg a dolgunkat, mert a választott ösvényeket járva, mindig ott bujkál a lemondás melankóliája is, a *mi lett volna, ha* örökké megválaszolatlanul hagyott kérdése. A parkba tervezett váratlan *visták*, a hirtelen megnyíló, tágas tisztások, az apró vízesésekkel kiegészített, csörgedező patakok, a virágos sziklakertek, a kilátók, a filagóriák és a növényzet gondosan megtervezett, gazdag kombinációi minden fordulónál váratlan örömet okoznak. Tudatunk mélyén azonban ott bujkál a nem választott ösvények elmulasztott élménye, a meg nem tapasztalt élmények iránti nosztalgia. El is határozzuk, hogy a következő hazlátogatásakor ismét megállunk, és megpróbáljuk ezeket is felderíteni. Persze mindhiába, mert másodsorra, sőt harmadszorra sem sikerül a park összes ösvényét feltérképezni, és ez így van jól. A tervező túljárt az eszünkön, és ügyesen beletervezte a parkba a beteljesületlenség és átláthatatlanság természetes érzetét is, és a park élménye, valóban,

BÁN Zsófia
Amerikáner
Magvető, 2000

Esti iskola
Kalligram, 2007

Próbacsomagolás
Kalligram, 2008

Amikor még csak az állatok éltek
Magvető, 2012

(Turai Hedviggel szerk.)
Exponált emlék
Argumentum, 2008

„Self-help, avagy a nőhő hatalma”
Magyar Lettre Internationale, 62

„Hogyan nem”
Magyar Lettre Internationale, 63

„Méreg”
Magyar Lettre Internationale, 78

„A Voyager-arany-lemez”
Magyar Lettre Internationale, 89

„Augusztusi láz”
Magyar Lettre Internationale, 93

(Darabos Enikő interjúja)
„Amiről nem szokás beszélni, arról hallgatni kell!”
Magyar Lettre Internationale, 67

ezzel vált teljessé. S. *off*-tartalmú gondolat- és műfajkísérletei is mind egy-egy ilyen nem választott ösvényt igyekeznek feltérképezni történeti vagy kultúrtörténeti szempontból, és adott esetben, a saját életére vonatkozóan. „I want to be an artist too” hirdette egy színes neontábla a Monbijou híd egyik végében, S. vágyait mintegy váratlanul összegezve. S valóban, ez volt az az ösvény, amelynek titka talán leginkább vonzotta, s amelyen nem volt ideje végigmenni. Egy évbe sem telt, hogy a betegség egy másik ösvényen, akarata ellenére is durván végighajtsa. Nem tudok nem arra gondolni, hogy az *off* összefüggése ott, azon az amerikai kórházi ágyon, távol a pityerburgi derengő éjszakáktól legalább futólag eszébe jutott, és ez talán nyújtott számára valamelyes vigaszt. Amilyen rendetlen volt a mindennapokban, annyira szerette a valamilyen váratlan rendben megmutató jelenségeket, az összefüggések apró epifániáit. Ezek boldoggá tették, s talán valamelyest kárpótolták az elszenvedett hiányokért. (rúzs)

Ne lírázz, Fancsikó!

Budapestről Berlin felé vezetve várom (félem), hogy megszörrenjen a telefon, várom a híreket. Az autó cédélejátszójában már többedszerre megy a *Fancsikó és Pinta*, maga a Mester mondja, a mű minden hangos verziója legjobbjában. Utánozhatatlanul játékos, ironikus hangsúlyai jótékonyan áradnak szét az autó szorongással bélelt terében, s csak éppen azt a szorongást nem képes enyhíteni, amit az ő, saját betegsége okoz. „Ne lírázz, Fancsikó!”, szól szelíden a Mester, és én hallgatom tovább a lemezt egészen Berlinig, újra és újra, mint aki a szavak megnyugtatóan ismerős rendjébe kapaszkodik. Ez az iróniával és könnyedséggel vegyes melankólia volt S. anyanyelve is, a diaszpóra intimitását (*diasporic intimacy*)⁶ számunkra éppen ez a közös nyelv szavatolta. Ezt a fogalmat a Mary McCarthy és Hannah Arendt barátságáról szóló, egyedülállóan szép esszéjében bocsátotta útjára, ez volt tőle a kedvenc írásom, s utóbb ezt meg is üzenem neki a kórházba. Üzeneteink különös, titokzatos útvonalat jártak be: én egy éppen Észországban járó, közös barátónknak küldtem, ő pedig továbbította annak, aki Bostonban, velünk ellentétben, végig S. mellett lehetett a kórházban. Úttalan virtuális utakon jutottak el hozzám

üzeneteim, és ugyanezek az ösvényeken üzent ő is vissza, a szavaink mégis mindig célba értek. Üzenetem hallatára – olvasni már nem tudott – a szeme felcsillant [olvasom], neki is, mondta, ez a kedvenc, saját írása. Éppen a diaszpórában élők intimitása az, ami lehetővé teszi, hogy más kontinenseken élő, s csak ritkán látott embereinkkel is erős kötődés jöjjön létre. „A barátság-receptek olykor pontatlanok,” írja ebben az esszéjében, és csakugyan, a barátság néha egészen sajátos utakat talál magának, kitör a medréből és ott bukkan fel, ahol nem is számítottunk rá. „Ne lírázz, Fancsikó!”, figyelmeztet a Mester, s a kormányba kapaszkodva az országútra szegeztem a tekintetemet. Le rúzs et le noir. Ki ér oda előbb, ő vagy mi? A telefon hallgat.

Az Oranienburger Strasse-i régi zsinagóga felől, a Monbijou Parkon átvágva a Monbijou híd felé tartunk. *Mon bijou*, ékszerem, drágaságom. Egy berlini hídhoz képest meglepően könnyed, frivol név, szinte mintha tévedés lenne, egy névadási *faux pas*. Mindegyikünk kezében egy-egy szál virág, várja őket a buzgó Spree. A híd közepén megállunk, lenézünk a zavarosan kavargó, zöld vízre. Ekkor egyikünk belefog, hogy elmesélje barátónknak utolsó napját, úgy, ahogy ő is csak hallotta. A halál pillanatainak átadása mint valami ősi ritus zajlik a rekkenő, augusztusi délutánban, egy örökség továbbadása, egyik embertől, egyik lélektől a másikig, a már halottól az élőkhöz, látni nem látunk semmit, csak a levegőben szétfoszoló szavak hangját halljuk, ahogy az őseink vallása is a halálra és nem a látásra épül, *ballad, ó Izráel*, ima helyett, itt és most ezek a földhözragadt, testközeli szavak szolgálnak. Így és így volt. Mikor befejezi, ránk néz, hogy mi legyen. S mintha maga S. üzenné a megoldást, akinek napjában számtalanszor megismételt, profán kis ritusa a rúzsosítás volt, mindenhova mindig gondosan kirúszosította magát, ha a boltba ment, ha tanítani, ha találkozóra, még ha skype-on beszélünk, akkor is ragaszkodott a rúzsosítás, nem akart, úgymond, *póré*n mutatkozni, és talán nem sejtette, hogy ez a kitartó ragaszkodása a sminkhez mennyire lemezteleníti. „In the last analysis appearances is all there is”, idézte kedvtelve Brodskij. Mondják, a kórházban is aggódott, hogy van-e bent elég rúzs. *Mon bijou*. Előhalászok egy rúzsot a táskából, körbeadjuk és

felapplikáljuk, csak úgy vakon, tükör nélkül. Van, akinek kicsit félrecsúszik a szája vonalához képest, kicsit *off*. Aztán bedobáljuk a virágainkat a vízbe.

A Spree a Havelbe, a Havel az Elbába, az Elba pedig az Északi tengerbe folyik. Utóbb, a bordó bórdzsekivel együtt egy aranszínű tokban lévő rúzs is megörökölök, Raisin rapture 892, l'Oréal, Paris. Minden további üzenetet erre a címre küldök. Időközben a hőség elmúlt, Berlinben leesett a hó, és a kisebb tavak befagytak. Magyarország déli határainál büszkén áll a pengekerítés, Európa pedig, és minden, ami az európai gondolatot képviseli, talán épp szétesőben van. Nem tudjuk, hol élünk, merre menjünk, lehet, hogy most már mindenütt száműzetésben leszünk, vasfüggönyön kívül is, belül is. Csak egy valami igazít el, az, aminek a hol erősebb, hol gyengébb, meleg fénye, játékos chiaroscurója akkor is megtartó erővel bír, amikor már csak emlékké válik.

„Vészterhes időkben» élő férfiakra és nőkre írva, Arendt megállapítja, hogy végletes helyzetekben a viláosság nem a filozófiai fogalmakból, hanem abból a »bizonytalan, remegő és gyakran gyenge fényből« ered, amelyet férfiak és nők csiholnak, s amely a számukra adatott élettartam egésze alatt sugárzik belőlük. Ez a fénylő tér, amelyben »férfiak és nők múltjukból előbukkanva egymás szikráit tükrözik« az emberség és barátság tere, amely bevilágítja a látszatok világát, amelyben élünk. Más szóval, a barátság nem arról szól, hogy minden kivilágosodik vagy elsötétül, hanem az árnyakkal való konspirálásról és játékról. Célja nem a megvilágosodás, hanem a ragyogás, nem a káritó igazságot keresi, hanem csupán alkalmankénti tisztánlátást és őszinteséget”⁷ írja említett, „Scenography of Friendship” című esszéjében.

Konspirálunk, játszunk az árnyakkal.

(rúzs)

(Berlin, 2016. január 30.)

¹ Lásd egyik kedvence, Jorge Luís Borges: „El jardín de senderos que se bifurcan” (1941) című novelláját. Magyarul: „Az elágazó ösvények kertje”, in *Körkörös romok* (Budapest, Kozmosz Könyvek, 1972., fordította Bencsik Vilmos, Benhye János, Boglár Lajos és Hargitai György.)

² Viktor Shklovsky: *The Knight's Move*, trans. Richard Sheldon (Champaign, IL: Dalkey Archive Press, 2005), 4.; valamint Svetlana Boym: *The Off-Modern Condition*: <http://www.svetlanaboym.com/off-modern.html>

³ *The Future of Nostalgia* (New York, Basic Books, 2001).

⁴ „A kritika a megfelelő távolságon múlik.” *Egyirányú utca. Berlini gyermekkor a századforduló táján* (Budapest, Atlantisz, 2005). Idézte Georges Didi-Huberman Nemes Jele Lászlóhoz, a *Saul fia* című filmje kapcsán írott, könyv alakban megjelent levelében. *Sortir du noir* (Paris, Les Éditions de Minuit, 2015), 26., magyarul: Jelenkor, 2016

⁵ „Álmomban kiléptem egy házból, és megpillantottam az éjszakai égboltot. Vad ragyogás áradt belőle. Mert a csillagborította égen érzéki jelenvalóságukban álltak a képek, melyek szerint a csillagokat össze szokás fűzni. Oroszlán, Szűz, Mérleg, és még sokan mások, tömött csillagalmazokként meredtek le a földre. A Hold nem volt látható.” Walter Benjamin, *Egyirányú utca*, 66.

⁶ Svetlana Boym: „Scenography of Friendship: Hannah Arendt and Mary McCarthy”. *Cabinet*, Issue 36 *Friendship* Winter 2009/10.

⁷ Svetlana Boym: „Scenography of Friendship”, saját fordításom.